

AYNUR QAFARLI

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin elmi işçisi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru**

Kəlağayı - Azərbaycanda qadınlara məxsus müxtəlif rəngli, haşiyəli, nazik ipək sapdan toxunmuş dördkünc formalı milli baş örtüyüdür. Qərb zonası bu nəfis örtüyü "çarqat" adlandırır. Gözəllik, sədaqət, ehtiram, ismət, ləyaqət rəmzi olan kəlağayı özündə Odlar Yurdu Azərbaycanın qədim tarixini, adət-ənənələrini, mədəniyyətini yaşatmaq, onun milli kimliyini də əks etdirir. Kəlağayı milli geyimlərimizi tamamlayan baş örtüyü kimi əsrlərdən-əslərə, nəsillərdən-nəsillərə keçərək günümüzdə qədər gəlib çatmış, hal-hazırda isə elimizin ismətli və nəvazişli qız-gəlinləri onu ya baş örtüyü, ya da aksesuar olaraq üzərində sevgi ilə daşıyır. Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Şəki, Naxçıvan şəhərlərində yaşını və rənginin səhrini, cazibəsini özündə gizlədən bu nəfis baş örtüyü olan kəlağayılar yüksək keyfiyyətlə istehsal olunurdu. Bir çox bölgələrdə istehsal olunmasına baxmayaraq, kəlağayı şimal qərbdə yerləşən İsmayilli rayonun Basqal qəsəbəsində və Şəki şəhərində daha geniş yayılmışdır.

Kəlağayının hazırlandığı bu unikal parçanın yaranması da özü böyük prosesdir, tarixi isə çox qədimdir.

Azərbaycanda ipəkçilik ta qədim zamanda təşəkkül taparaq böyük inkişaf yolu keçmişdir. Hətta tədqiqatlar da göstərir ki, Şəkiddə ipəkçiliyin tarixi hələ miladdan əvvəlki dövrlərə təsadüf edir. Qədim Şəki uzun illər Azərbaycanda, eləcə də Qafqazda ipəkçiliyin mərkəzi olmuşdur. XIX əsrdə dünyada ən böyük ipəkşarıma fabriki məhz Şəkiddə fəaliyyət göstərmişdi. Şəki ipəyi neinki Azərbaycanda, həmçinin Şərq ölkələrində, eləcə də Avropada, Rusiyada da tanınır və yüksək qiymətləndirilirdi.

Kəlağayının üzərindəki nəfis naxışlar ağac və ya metal qəlib vasitəsilə vurulur. Kəlağayının yeləni (haşiyəsi), bəzən isə xonçası (ortası) basmanaxış üsulu ilə həndəsi və ya nəbati naxışlarla bəzədilir. Kəlağayıda əks olunan naxışlar özündə böyük mənə ehtiva edir. Bu naxışlar qüdrəti və dərin mənası hesabına yüz illərdir ki, dəyişilməz olaraq qalır. Hər bölgənin kəlağayısı digərindən əsasən, haşiyəsindəki ornamentlərə görə fərqlənir. Müxtəlif rəng çalarlarından istifadə olunan həndəsi naxışların gözəlliyi bitki motivləri ilə həmahənglik təşkil edir. Müxtəlif bitki növlərindən - zəfəran, qarağat, narınc, cır alma, summaq, zirinc, alça, palıd, böyürtkən və başqa bitkilərdən boyaqlar hazırlanır. Kəlağayının haşiyəsi, bəzən isə xonçası (ortası) basmanaxış üsulu ilə həndəsi və nəbati naxışlarla bəzədilirdi. Bu və ya digər şərablıq mərkəzinin kəlağayılıarı ornamentlərinə görə bir-birindən seçilirdi. Naxışlar içərisində daha çox butalar üstünlük təşkil edir ki, bu da Azərbaycan ornament sənətində ən çox yayılmış bəzək elementlərindən biridir.

Bununla yanaşı, "buta" kəlağayının bəzədilməsində hər zaman əsas element olmuşdur. Şəki və Basqal kəlağayılıarı içərisində "Saya buta", "Şah buta", "Küsülü buta", "Qoşa buta", "Qotazlı buta" və "Xırda buta" çeşnilərindən daha çox istifadə olu-

AZƏRBAYCAN QADINININ ZƏRİFLİK SİMVOLU - KƏLAĞAYI

KƏLAĞAYIM

*Səni örtüb cavan, qarı,
Ay elimin milli varı.
Şəkimizin yadigarı,
Nənələrdən qalan payım,
Kəlağayım.*

*Daim sənə öyünmüşəm,
Mən bəxti çox yeyinmişəm.
Nə vaxt səni geyinmişəm,
Gözəllikdə yoxdur tayım,
Kəlağayım.*

*Qürurusan ataların,
Yellənirsən narın-narın.
Üstündəki butaların,
Tarix kimi qədim, qayım,
Kəlağayım.*

*Eşqə mayak, gur işıqsan,
Sən bir sülhəsən, bərişiqsan.
Qadınlara yaraşıqsan,
Qoy vəsfini elə yayım,
Kəlağayım.*

*Nur sənədir, ziya sənə,
Abır sənə, həya sənə,
Bəzək sənə, saya sənə,
De, hansını deyim, sayım,
Kəlağayım.*

*Milli xüsusiyyətlərimizin əsas
daşıyıcılarından biri olan kəlağayı-
mızı bir qadın olaraq üzərimizdə
daşımaqla onun təbliği ilə məşğul
olmalıyıq. Çünki bu sirlə öyrəyimizdə
nənələrimizin nəfəsi, doğma liq
hərərəti hələ də duyulur və kəlağayı-
mız var olduqca bu nəfəs də du-
yulacaq, ruhumuz bu doğma hərə-
rədən qidalanacaqdır...*

*Başqa bir şeirimdə isə kəlağayı-
ya olan sevgimi kəlağayılı gözələ
xitabən belə bildirmişəm:*

KÜSÜŞMÜŞÜK, BARIŞDIR

*Kəlağayılı gəlin,
Dopuda piti gətir.
Zəfəranın bol eylə,
Yaylısın evə ətir.*

*Gözəldir bu gün hava,
Qoy sevincin yurd-yuva.
Düz süfrəyə paxlava,
Noğul, bamiyə, fətir.*

*Gəlsin mürşidim, pirim,
Açsın, qoynuna girim,
Yazım bir məktub verim,
Təcili yara yetir.*

*Utandırmaq yaşımından,
Unutmaq yaddaşımından.
Çıxıb gedir başımından,
Deyəsən, ağılım itir.*

*Samovarı alışıdır,
Küsüşmüşük, bərişdir.
Səvdaları qarışıdır,
Məclisi şirin bitir.*

Basma naxış üsulu ilə naxışlanan Şərq motivli haşiyəli kəlağayılar ölkəmizin sərhədlərindən-dən kənarda da şöhrət qazanmışdır. Bu ipək məhsulları yerli sakinlərin, qonaqların və turistlərin zövqünü oxşamış, bu sənət nümunələri sərgilərdə, yarmarkalarda nümayiş etdirilmişdir. Kəlağayı sənətinin Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlər sistemində və adət-ənənələrimizdə ən mühüm mədəniyyət nümunəsi olduğu beynəlxalq səviyyədə öz təsdiqini tapmışdır. Belə ki, UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 2014-cü il noyabrın 26-da keçirilən iclasında Azərbaycan kəlağayı sənəti "Kəlağayı simvolizmi və ənənəvi sənəti" adı ilə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Reprezentativ Siyahısına daxil edilmişdir.

"Keçmiş gələcək yaşadar" devizi olaraq sevdiklərinizə kəlağayı hədiyyə edin.

nur. "Albuxarı", "Abi", "Heyratı", "Soğanı", "İstiotu", "Yeləni" adlı əlvan kəlağayılar da vaxtı ilə Yaxın Şərq və Qafqaz xalqları arasında böyük şöhrət qazanmışdı.

Bildiyimiz kimi, hansı geyim forması olursa olsun, o, bir və ya ən çoxu iki-üç adda ola bilər. Gördüyümüz kimi kəlağayı həm forma, həm də ad baxımından çoxsaylıdır. Bu geyim növünə verilən adlar insanda maraqlı doğurur. Çoxunda da "buta" sözünün işlənməsi Azərbaycan-Türk qadının öz butasına sədaqətinin rəmzi olaraq başa düşülür. Əlbəttə, biz buta sözünə ən çox Azərbaycan xalq dastanlarında rast gəlirik. Burada Aşiq öz Məşuquna Tanrı tərəfindən verilən buta ilə (vergi ilə) qovuşur. Bu aşılıq Tanrı tərəfindən verildiyi üçün Aşiq bu yolda çox-çox əzablı yollardan keçsə də, axırda öz sevgisinə çatır. "Butalı olmaq", "buta verildi" kimi ifadələr bədii ədəbiyyatda da şeir, rəvayət və esatirlərdə geniş istifadə olunur:

*...Qəlbim, ruhum tam sənədir,
Eşqimdə bu tam sənədir,
Göylərdən butam sənədir,
Sənə butalı gözələm... (A.Q.)*

və ya:

*...Bir butadır, nədir bu?
Bilir qiymət, qədir bu.
Haçan xətrinə dəysə,
Gəlib səcdə edir bu,
Qarşımda da baş əyir,
"Bir dəli şeytan deyir,
Dur, qadasın al bunun" ... (A.Q.)*

digər formada isə:

*Dəli-dəli baş götürüb qaçmışam,
Ələrinin siqalına acmışam,
Arzu-arzu, çiçək-çiçək açmışam,
Yuxuların butasına gedirəm...*

(A.Q.)

Deməli, burada kəlağayı adlarında buta sözünün işlənməsi bizə əsl sevgidən, eləcə də milli-mənəvi dəyərlərə malik olan sevginin qadın-ana dəyərindən xəbər verir. Burada "buta" sözünün önündə işlənen ayrı-ayrı sözlərdə çox mətləblərdən bizləri xəbərdar edir. Onların bir neçəsinin adında olan simvolik mənaları açmaq biz öz fikrimizə işiq sala bilər. Məsələn, "Saya buta" adlanan kəlağayıda saya sözünün hərfi mənasını açaraq deyə bilərik ki, saya sözünün hərfi mənası iki cür olur: Birinci mənası kölgə, o biri mənası isə adi, yeni sadə...

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu kəlağayı növü adi vəziyyətlərdə, belə demək mümkünsə, evdar xanımların istifadə etdiyi baş örtüyüdür. Çünki saya sözünün hərfi mənasında olan kölgə və adi, yeni sadə mənaları bizə belə deməyi əsas verir. Başqa bir kəlağayı adının mənasına fikir verək: "Şah buta". Şah sözü, şübhəsiz, hər birimiz üçün anlaşılan sözdür. Görünür, bu kəlağayı bütün kəlağayı növlərinin başında duran növ kimi yaranmış, ondan yuxarı təbəqəyə malik olan kübar xanımların istifadə etmişlər. "Küsülü buta" kəlağayı adı da maraqlıdır. Kəlağayıda küsülü sözünün bir neçə mənada izah etmək olar: qadının öz taleyindən və yaxud da dünyadan incikliyi mənasında. Bu inciklik də, əlbəttə, bir neçə səbəbdən ola bilər. Qadın hər hansı bir yaxınını vaxtsız itirməyindən, ya da müəyyən yaş mərasimində iştirak etməsindən və s. Bu növ kəlağayıda butalar bir-birinin əksinə, sanki küsülü anlamında verilir. Buta sözü ilə bağlı olan digər kəlağayı adlarının da mənalarını açaşaq, biz onların hər

birinin adında bu cür simvolik mənaların olduğunu görəcəyik. Bundan başqa özündə "buta" sözünü təcəssüm etdirməyən kəlağayı adları da maraqlıdır. "Albuxara", "Heyratı", "Soğanı", "İstiotu" və s.

Bildiyimiz kimi aşılıqlar, müğənnilər də başlarına buxara papaq qoyurlar. "Heyratı" isə bir muğamın adı ilə bağlıdır. Bunlar isə namusun və sevginin rəmzidir. Kəlağayıya verilən "Soğanı" və ya "İstiotu" adlarının hərfi mənası onların acılıq rəmzi olması ilə bağlı ola bilər. Başqa bir izahda isə bu kəlağayı adları onların daşdığı adların rəngi ilə əlaqələndirilə bilər. Bu da bizə belə bir nəticəyə gəlməyə bizə əsas verir ki, kəlağayı adlarının hərfi mənasını tam çıxılacağı ilə açmağın özü bir elmi məqalənin mövzusuudur.

Hal-hazırda ölkəmizdə kəlağayı toxuculuğu işini davam etdirən sənətkarlar çoxdur. Həmçinin Azərbaycanda milli dəyərlərimizi yaşadaraq zərif kəlağayı örtən qadınlarımız bu örtükdə daha cazibəli və füsunkar görünür, gözəlliklərinə gözəllik qatırlar. Bir sözlə, zərif kəlağayı qadınlara gözəllik gətirən və ismət simvolu sayılan bir baş örtüyüdür.

Bu kəlağayılarda aşılıqların və şairlərin iftixarla tərənnüm etdikləri utancaq və ürkək baxışlar, işvəkar təbəssümlər, qadın simasının gözəllik cizgileri, isməti, həyası gizlənməmişdir. M.P.Vaqifin qoşmasında da kəlağayı-lı qız-gəlinlər belə vəsf olunmuşdur:

*Kəlağayı gülgəz, libası əlvan,
Bir güli-rənədir mənəm sevdiiyim.*

və ya şairin ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün "Ədəbiyyat" fənni üzrə dərsliyinə salınan "Hayıf ki yoxdur" qoşmasında deyildiyi kimi:

*...Kəlağayı əlvan qəssaba qıyqac,
Altından cunası hayf ki yoxdur.*

misrasında da kəlağayının Azərbaycan qadınlarının gözəlliyini təməmlədiyini, kişilərin də bu örpəyə sevgi və ehtiramla yanaşdığı açıq-aydın görünür.

Gözümü açandan evimizdə kəlağayı görmüşəm, ağappaq, bənövşəyi yelənli, ipək kimi yupyumşaq... Nənəm Nazxanım xanım toy-düynələrə gedəndə bu kəlağayısını taxıb süslənərdi. El-obanın matəm günündə isə qara kəlağayısını taxıb elin dərdinə şərik olardı.

Kəlağayı naz-qəmzəli, şux yerişli Azərbaycan qadınlarının bənərsiz gözəlliyinə xüsusi bir sirr, müəmma qatmışdır. Yaşlı və qoca qadınlar kəlağayını dingə, yaxud çalma bağlayır, cavan qız-gəlinlər isə örpək kimi istifadə edirdilər. Bu zərif ipək kəlağayılar zərif qız-gəlinləri həm gün istisindən, həm də soyuqdan qoruyur.

Bu ənənə bu gün də davam edir. Kəlağayı qədim adətlərimizin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi öz rəngləri ilə səadət, bədbəxtlik, xeyir və şər kimi funksiya daşımışlar. Gəlin köçən qızın başına ağ kəlağayı örtmək, gəlin arabasının və ya maşınının qabağına ağ, soğanı, narıncı, zoğalı kəlağayılar bağlamaq, hüzn və matəm günlərində isə evlərin qarşısından qara kəlağayılar asmaq, niyyət baş tutduqda ziyarətgahlara kəlağayı bağışlamaq, şikəstlərə, kasıblara kəlağayı pay vermək kimi adətlərimiz buna nümunədir. Hələ uşaqlıqdan kəlağayı örtən xanımlara həsədlə baxmış, özümü nə vaxtsa onların yerində olmağı arzulamışam. Kəlağayıya olan sevgim tükməz və əbədidir. Bu sevginin nəticəsi olaraq, kəlağayıya bir neşə şeir həsr etmişəm:

